

ХРАМЪТ АРКОНА НА ОСТРОВ РЮГЕН И СКИТО-САРМАТИТЕ

Иван Танев Иванов

В продължение на повече от 2 хиляди години, до около IV в.н.е., основното население на север от Кавказ и Черно море - кимери, скити и сармати (фиг. 1) е ираноговорящо. Сарматите образуват държава на север от Черно море, която е връстник на държавата на римляните.

Фиг. 1. Обиталище на скитските племена.

Смята се, че скитите частично прогонват, частично унищожават кимерите, а сарматите прогонват или унищожават скитите. След нашествието на готите от север (III в.) и на хуните от изток (375 г.) в историческите хроники вече се споменават твърде малко сарматски племена (алани, роксалани, язиги, роси), но се появяват нови племена, тези на протославяните. От тук се заключава, че хуните и готите унищожават сарматите, а праславяните са древен народ, различен от скито-сарматите.

Трудно обаче може да се унищожат такива древни и многобройни популации като кимери, скити и сармати в широките простори на Югоизточна Европа. Например в последните векове преди н.е., когато според теорията вече не би трябвало да има скити около Черно море, в Северна Добруджа е образувана скитска държава, чийто владетели строят градове и секат монети. През римско време върху района на тази скитска държава е образувана провинция Малка Скития. Точно върху тази провинция се изгражда ядрото на новата българска държава.

Римски и византийски автори наричат Magna Sarmatia района на Полша, Беларусия, Западна Украйна. Практически цялата древна хидронимика и топонимика в този район има келтски, сарматски и германски произход. Названията на реките Дунав, Днестър, Днепър, Дон, Северински Донец и мн. др. е образувано от алано-сарматската дума "дон" - вода, река. Названието на голямата румънска река Прут по ирански (кюрдски) означава просто "река". Названието Балатон (Bala ton - "голяма вода" по древно ирански) има прекрасна иранска етимология. Названието Азовско море идва от етнонима аси-арси на едно от сарматските племена. В Равенския географ (VII - нач. VIII в.) се говори за реки (р. Бангис, р. Раугис и др.), извиращи от Сарматските планини и вливащи се в Балтийско море [Geogr. Rav., IV, 4; Бонев Ч. праславянските племена. Част I (А). София. 2007, с. 180]. В четвъртата книга на своята "История" гръцкият историк Херодот (484 - 425 г. пр. н. е.) описва отделните скитски племена на север от Черно море без да споменава за славяни.

За първи път Плиний Стари (23 - 79 г.) в своята "Естествена история" (кн. 4) съобщава, че по река Висла живеят сармати и венеци. Същото смесване и свързване на сармати и венеци се наблюдава и върху известната Певтингерова карта на

пътищата от Рим за света (края на III в.). Венедите, заедно със сарматите се явяват на две места - в Дакия и между Днестър и Дунав, което се тълкува с обстоятелството, че и едните и другите обитават в близки области (Романска Цветана. Славянските народи. Етнографска характеристика. Наука и изкуство. София. 1969, с. 18).

Данните на ономастиката показват смесване и трудна отличимост на сарматите и ранните славяни. Най-ранните известни лични имена на южните праславяни (Хилвуд, Хацон, Пребънд, Ардагаст, Мусокий, Пирогаст, Давритас, Мезамер, Идариз, Келагаст, Склавон, Акамер, Илдирис, Адрагаст, Пейрагаст, Даброгаст, Всегорд) имат близки скито-сарматски, ирански и прабългарски аналози.

Историческите и археологически данни показват, че най-ранните източни и южнославянски народи – анти, българи и хървати, както и техните етноними произлизат от най-ранните скито-сарматски племена по Северното Причерноморие.

Фиг. 2. Местоположение на остров Рюген (Реян, Рана) на брега на който се е намирал най-известният храм на северните праславянски племена - Аркона.

Половината от религиозния пантеон на източните праславяни - антите, съвпада с този на иранците и персите. Антите и иранците са се покланяли практически на едни и същи богове: Сварог (Suar – светещ, иран.), Хорс (Хърс, Хръс, Хръсой, хорšid, xvaršēt, xʹar-xšāēta - "сияйно Слънце" – иран.; Хорезм = "Слънчева земя"), Даждбог (Datar), птицата-бог Симаргл, Белобог (Сиявуш, Сурья), Чернобог (Ахриман) и др. Славянското название "бог" произлиза от индо-иранската дума bhaga - щастлив, благоденстващ. Славянската дума "господ" (оттук *господинъ, господар, господи!*) представлява цял ирански израз *господ* < ghost padī "повелител на враговете" [Борис Парашкевов. Етимологични дублети в българския език. ИК "ЕМАС", София, 2008, с. 107]. Славянското название "рай" е вариант на авестийското paradīs. Праславянското божество Триглав или Троян може да произлиза (съгласно Петрухин) от персийското божество Траетаон-Феридун.

Освен религиозно, имаме и поразяващо езиково подобие. В езика на съвременните източни славяни има стотици думи, чийто семантични основи по смисъл и звучене съвпадат с думи от Авестата и санскрит. Няма друг пример на езикови групи от голямото индоевропейско езиково семейство, както тези на славянските и иранските езици, които да са териториално разделени и в същото време толкова близки помежду си. Съдбата на кимери, скити и сармати от една страна и протославяни от друга е пример за неунищожимост на големите народи и тяхната трансформация от един в друг.

Съгласно утвърденото в западната историческа наука мнение, протославяните се формират в началото на I-то хилядолетие от н. е. в граничната зона между северните балтийски племена и живеещите по Северното Причерноморие източно-ирански племена скити и сармати. Това мнение господства също в много славянски държави. Не е ясно обаче дали протославяните са самостоятелен етнос както траки, германци, келти, иранци, италийци и т.н. или са относително ново, младо формирование получено от смесването на вече съществуващи северни племена (балтийци) с южни племена (скити и сармати).

В сравнение с древните индоевропейски народи - траки, иранци, индоари, елини, балти, келти, илири, хети и др., протославяните се появяват твърде късно на историческата сцена. Съвременниците на късната Римска империя (II-IV-ти век) не

знаят за племена, говорещи на славянски език, а говорят за племена, говорещи на германски, келтски, илирийски или тракийски езици. Тацит, Плиний и Клавдий Птолемей (II век) споменават, че Голяма Сарматия е заета от племената венети, бастарни и певкини, язиги и роксолани, гамаксоби и алани-скити, но не говорят за славяни.

Фиг. 3. В ляво: нос Аркона в западната част на остров Рюген – съвременен вид. В дясно: Останки от кръгов вал от храма-крепост Аркона на нос Аркона. Кръговият вал е висок около 20 – 27 м, вътре в който се е намирал храма Аркона на вендския бог Свентовит. Поради морската ерозия днес е останала само ¼ от историческата площ на носа и храма. За повече подробности виж фиг. 4.

Различни автори в късната античност и ранното Средновековие говорят за три групи протославяни: западни - *венеди*, източни - *анти* и южни - *склави*. На юг от Карпатите протославяните (склавите) се появяват за пръв път след 453 г., годината на смъртта на Атила и разпадането на хунския племенен съюз. Със сигурност протославяните се споменават със свое име за пръв път в писмените източници едва в 6 век. По-рано е споменато племето венеди в «Деянията на готите» от Иордан, Плиний Старши (79 г.), Тацит (98 г.) и др., обаче това може да е илирийското племе венети около съвр. град Сплит или германското племе вандали. Първата археологическа култура, която ги идентифицира е т. нар. култура *Прага-Корчак* от 6-8 в. Протославяните се обособяват в 3-4 в. в земите северно от Карпатите.

За разлика от историците, които не отнасят историята на славяните по-рано от V-VI в., лингвистите смело я отнасят към по-ранни времена. Съгласно т.н. "балтийска теория", от индоевропейския праезик най-напред се е отделил балто-славянския праезик, който впоследствие се е разпаднал на балтийски и праславянски. При това, най-вероятно славянските езици се образували като диалекти на балтийския (Откупщиков Ю.В. *Opera philologica minora* (Античная литература. Языкознание). СПб: Наука, 2001). Съгласно Иванов-Топоров (1958), Пизани (1963) и Мартынов (1982), славянският език се образувал от периферийни диалекти на балтийския език под влияние на сарматски, германски, келтски и италиански компоненти. Българският историк Чавдар Бонев [Бонев Ч. *праславянските племена. Част I (А)*. София. 2007, с. 18 - 22] поддържа тезата, че праславяните се формират от културно дегенерирани траки, избягали на север след римското завладяване на Балканите. Руски учени от XVIII-ти и XIX-ти век се придържат към мнението, че праславяните са наследници на скитите и сарматите. Като цяло обаче, насаденият след Петър Велики култ към европеизма, породил азиатския комплекс у русите, ги кара да отричат всякаква връзка между праславяни, разглеждани като "културни европейци" (!) и скито-сармати (диви азиати !). Плод на този комплекс е т.н. "нордическа теория", съгласно която самоназванието "руси, роси" на руснаците се извежда не от известното иранско название "роси" на цялото население в

Северното Причерноморие през ранновизантийската епоха, а от някаква измислена варяжка дума "руотси" - "лодкари, гребци".

Фиг. 4. Предполагам външен вид на кръглата крепост с храм Аркона.

Наличието обаче на значително количество исторически, ономастични и религиозни данни говори за тясна етническа връзка между древните иранци и праславяните. **Целта на настоящата статия е да се представи ново доказателство за тази връзка, с примера за най-добре засвидетелствания**

храм Аркона на северозападните праславяни - вендите от района на Балтийско море.

Храмът-крепост Аркона (VI - XII в.), известен още с немското си название Jaromarsburg, е бил важен религиозен център на западните (венетски, вендски) протославянски племена лютичи (велети) и ободрити (фиг. 2 - 4). По-рано (III - IV в.) това място се обитава от германското племе rugian, което подобно на много германски племена от този период се изселва на юг. През ранното Средновековие местното население носи същото или подобно име - рани (Rani, Rana, Runi), руяни, руани, ругияни (rugiani, ruiani, ruyni), но се смята, че то вече има протославянски етнически характер.

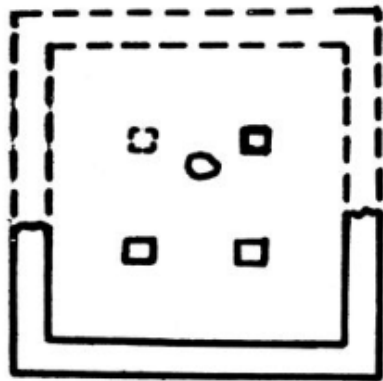
Освен от околните венети, храмът е бил почитан и дори от чужди владетели като например датският крал Свен Отто, който изпратил в дар златни съдове. Описан е подробно от средновековният датски хроникьор Саксон Граматик в неговия труд „*Gesta Danorum*“. Съществуването на храма е потвърдено от разкопките през 20-те години на XX –ти век, проведени от немски археолози начело с К. Шуххардт.

Храмът - крепост Аркона е построен върху естествено защитен нос в северния бряг на днешния германски остров Рюген (Руян) в Балтийско море (фиг. 2 и 3). Крепостта имала кръгов вид, вътре в която се намирили жилищни и складови помещения и голям площад за народни събирания. Самият храм се намирал в центъра на площада. Отвън стените на храма били украсени с картини. Имал само един вход за влизане. Храмът се състоял от две концентрично разположени отделения (фиг. 4). Едното се обграждало с пурпурна стена, а другото се състояло от четири стълба с окачени на тях завеси, зад които в центъра на храма се издигал кумирът на бога.

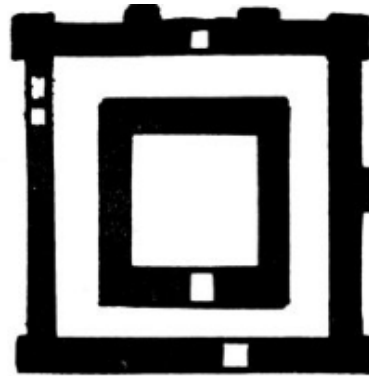
Храмът е построен в чест на божеството Свантевит (Свентовит, Световит, Святovid, Svantovitus, наричан още и с племенното име Ругивит), изобразявано като кумир с четири глави, гледащи в четирите посоки на света. В едни източници се твърди, че главите са с остригана коса и без бради, в други – че са без бради. В едната си ръка кумирът държал рог пълен с вино (древен неолитен символ на плодородие и изобилие) и сребърен меч в другата (символ на войственост). Наоколо имало много рога от животни.

Световит е висш бог на венетите подобно на боговете Перун и Сварог при антите. Свентовит има типичните характеристики на военен бог: до истукана стояли щит, бойно знаме и меч (даже и седло и юзда ?!). Наред със земеделие, населението на острова се занимавало и с грабежи и пиратство над минаващите кораби и търговци. Считало се, начело на всички военни походи стои бог Световит, яздещ бял ждребец. Най-общо, Свентовит е изпълнявал функцията на върховен бог на

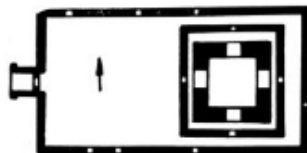
войната като източник на плячка. В същото време в храма се изпълнявали и ритуали, посветени на измолване на по-голямо плодородие и изобилие.

Храм на остров Рюген,
Германия

Партянски храм в Хатра,
Ирак, 100 г. сл. н. е.

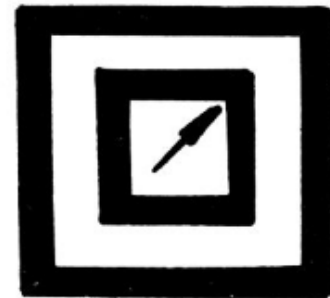
Сасанидски храм в Каср-и-Ширин
Иран - 600 г. пр. н. е.

Капища в Плиска от
времето на Омуртаг

Зороастрийски храм в
Персеполис

Келтски храм в Ричбороу - Англия

Фиг. 5. Археологически планове на храмове на народи от южната част на Средна и Източна Европа и Южна Азия (Станчо Ваклинов. Формиране на старобългарската култура VI-XI век. III. Старобългарската култура през езическия период (края на VII — средата на IX в.Стр. 113).

Храмът се охранявал от 300 тежко въоръжени конници, които били и основните участници в походите. Една трета от плячката се давала на храма, една трета оставала в полза на тези войни. В храмовия комплекс се отглеждали бели жребци, използвани за извършване на гадания. В храма можел да влезе само свещеникът, който гадаел по поведението на бял жребец за това дали поредният грабителски поход ще бъде успешен. Считало се, че самия Свентовит язди коня пред войските и им помага. За всеки поход, пред коня се построявали три врати, всяка съдържаща по три копия и свещеникът повеждал коня към тях. Ако коня тръгвал с десния си крак това се считало като знак за успешен поход. Ако конят тръгвал с левия си крак походът се отлагал и се започвал едва когато конят три пъти подред тръгвал с десния си крак. Тази традиция на предсказване е много древна за района и е описана още от Тацит и отразява предимството на дясната страна в индоевропейската културна традиция.

Преди самата жътва народът се струпвал пред храма. Свещеникът вземал рога от ръката на кумира и по вида на виното в рога гадаел дали ще е успешна жътвата.

Изпичал се хляб, голям един човешки ръст. Свещеникът заставал зад хляба и питал хората дали го виждат. След като те отговаряли, че го виждат, той молел бога за повече урожай и пожелавал: „дано догодина да не ме виждате!“ След това започвало народно увеселение, като всички трябвало да ядат и пият до припадък, защото въздържането се приемало за обида на бога.

Храмът Аркона е превзет и разрушен в 1168 г. от датски кръстоносци начело с крал Waldemar den Store и архиепископ Absalon, след което последвало насилствена християнизация и германизация на местното протославянско население.

A ь r g
 у ар г ан

Фиг. 6. Рисунка на прабългарски храм, пояснен с рунен надпис "уарган - храм", открита в ранно-християнска скална църква в гр. Мурфатлар - Северна Добруджа.

Погледнат от строго архитектурна гледна точка храмът Аркона има най-близки аналогии в иранските храмове на огъня от епохата на Сасанидите и от епохата на партите [Станчо Ваклинов. *Формиране на старобългарската култура VI-XI век. III. Старобългарската култура през езическия период (края на VII — средата на IX в. с. 113)*. Този храм има общ архитектурен план и с езическите храмове на келти, иранци - зороастрийци (фиг. 5) и прабългари (фиг. 6). Такъв двуквадратен вид са имали и капищата в религиозните центрове на езическа България, чийто брой вече надхвърли 9. Поразителните аналогии в устройството на храмовете на огъня в Иран, някои будистки храмове в Средна Азия, езическите храмове на прабългари, келти и праславяни са изтъквани както от наши [Д. Василев, *Строителната традиция в прабългарските дворци в Плиска, С., 1937, с. 73—76, обр 9—10*; Станчо Ваклинов. *Формиране на старобългарската култура VI-XI век. III. Старобългарската култура през езическия период (края на VII — средата на IX в. с. 113)*, така от чужди учени [G. R. H. Wright, *Square Temples, East and West. — V Internationale Congress of Iranian Art and Archeology. Teheran, 1972; Temples at Shechem. — Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft, Bd. 80 (1968), I. Berlin, с. 2, Fig. 2, A, B; B. Brenties, On the prototype of the Proto-Bulgarian temples at Pliska, Preslav and Madara. — East and West, New Series, Vol. 21, Nos 3—4, 1971, Rome, с. 213 с*]. В миналото проблемът за генезиса на този план и за неговото разпространение върху толкова обширна територия и сред толкова различни народи (по това време прабългарите са погрешно смятани за хуно-тюрки) не е бил задоволително обясняван. Днес той може да намери успешно обяснение с етническото родство и тесните културно-исторически контакти между келто-кимери и скито-сармати (включително прабългари и праславяни), от една страна и индоариите от друга страна и тяхното общо съжителство в продължение на хилядолетия върху южната част на Средна и Източна Европа.

Важно доказателство за тази теза, наред с представените по-горе факти за етническото родство на скито-сармати и праславяни, представлява етимологията и смисъла на самото название Аркона. Това название е твърде важно и самобитно за праславянската култура и език.

Произходът на названието Аркон (Аркона), което се приема за исконно праславянско, остава неизвестно. За неговото обяснение се търсят връзки с различни днешни и древни славянски думи: 1) със славянската дума *уркан*, което значи „в края“ (има се пред вид в края на острова, на брега); 2) със славянския израз *яр кон* - "ярък кон", т.е, бял кон; 3) със славянската дума - *jarki* - "червен". Според Ч. Бонев, корена на названието Аркона идва от хипотетичното тракийско

речно название *Arka*, от което произлизили множество тракийски и праславянски племенни названия [Бонев Ч. праславянските племена. Част I (А). София. 2007, с. 180]. Разбира се, не се предлагат никакви доказателства за тези догатки.

Според мене, **Аркона най-вероятно значи "храм, светилище, капище" на езика на праславяните**. На осетински, наследник на аланския език, *uargon* значи „храм» [Петър Добрев. Каменната книга на прабългарите. П. Добрев. С. 1992, стр. 46 - 48]. Осетинският език има два диалекта, дигорски и иронски. В дигорски *argъauæп*, иронски *argъuan* – църква. Съгласно рунен надпис от Първото българско царство (фиг. 8), в езика на прабългарите, сходен с аланския, *уарган* – вероятно означава "храм". Надписът е открит в раннохристиянския скален манастир близо до Констанца и град Мурфатлар (Румънска Добруджа), където български монаси са оставили голям брой рисунки и надписи с глаголица, кирилица и прабългарски руни. На една от тях е нарисувано типично прабългарско езическо капище (двоен квадрат или двоен правоъгълник), каквито в Североизточна България са открити вече 9 на брой и които приличат на ирански зороастрийски светилища (фиг. 6). Рисунката се пояснява от рунен надпис, разчетен от Петър Добрев като *уарган* – вероятно "храм". Названията *uargon*, *argъauæп*, *argъuan* и *уарган*, всички със значение „храм, църква" са фонетично и семантично близки до Аркона. Значението *Аркона* = "храм" се подкрепя от засвидетелстваната функция на този исторически обект, служил като най-известния храм на северните праславяни в продължение на повече от 5 века.

Изглежда храмът на остров Руен е имал и второ название, което можем да открием в днешното немско название на морския нос и на крепостта - Jaromaburg, Jaromarburg - "града или крепостта Jarom - Йарома". Семантичната основа jarom, Jaroma е немски фонетичен вариант на старобългарската и общославянска дума *храм*. За фонетичния преход G(h) > J виж подобната промяна на самото название на местното племе Rugiani > Ruyani > Rujani > Runi > Rani. От този фонетичен преход в обратен ред можем да възстановим изходното название: jarom > garom > harom. Полученото изходно название Garom (Harom) обаче съвпада с известната старобългарска и общославянска дума „храм". Следователно и двете древни названия на този голям праславянски храм - Аркона и Garom са означавали едно и също - "храм, светилище, капище". Първото название (праславянското Аркона) е засвидетелствано при аланите и прабългарите - два сарматски народа от югоизточния край на Европейска Сарматия. Второто название (Garom - храм, германизирано като Jarom) се среща за пръв път в старобългарския език, а после и в писмените езици на всички славянски народи. Двете древни названия на храма - *Аркон* и *Garom* (*храм*), обаче са близки помежду си не само в семантично, но и във фонетично отношение и могат да отразяват диалектни различия в говорите на различните праславянски (скитосарматски) племена от този район.

В заключение, използването на едно важно религиозно понятие (храм, светилище) характерно за сарматите от района на Кавказ, от балтийските праславяни още веднаж показва наличието на дълбоки скитосарматски елементи в културата и етногенезиса на ранните славяни.

Днешният силно българизиран южнославянски народ сърби съдържа праславянско ядро, което е част от северозападните венети. Като проява на своя особен произход сърбите, за разлика от останалите южни славяни, пазят почитта си към най-тачения венетски бог – Свентовит. Даже след своята християнизация, сърбите трансформират празника на Свентовит в празник на християнския светец Вит от Сицилия (свети Вит, St. Vitus). От древността до наши дни сърбите честват празника на Световит - Свети Вит, наречен Видовден, на 28 юни. В Сърбия тава е древен общонароден и национален празник и неговата роля за сърбите е подсилена от съвпадането му с няколко знаменателни събития от сръбската история. Свързването на семантичната основа "вит" със съвременния славянски глагол "виждам", което се демонстрира в много сръбски народни обичаи, пословици и представи, изглежда по-ново явление и най-вероятно не отразява първоначална семантика на това название.

Теонимът Свантевит (Свентовит, Световит, Святовид, Svantovitus, Ругевит) може да се представи като двусъставно название - "свенто" и "Вит" и да се преведе като "светлия, светещ, свещен Вит". Прилагателното *свенто* "светъл, светещ, свещен, свети, saint" е обща дума за праславяни, староиранци и даже индоари. Имайки пред вид преди всичко военния характер на бог Вит, семантиката на неговото име трябва да се търси в общата основа "бит" на праславянските думи "**бити**, бия, **бежда**вам, **беда**, **витяз**" и да се преведе като "победа". Освен старославянска, основата bit - "бия, побеждавам" е и праиндоевропейска и в същото време и индоиранска. На санскрит Виджая (Vijaya) означава "побеждаващ", а Анантавиджая (Anantavijaya) - "безкрайно побеждаващ" [Бхагавадгита. Перевод, вводная статья и словарь Б. Л. Смирнова. Ашхабад: "Ылым", 1978]. Старобългарската и общославянска (но не славянска!) дума "витяз" - "победител" съдържа иранския суфикс „-ez“ (сравни Пероз - побеждаващ, Сароз – водещ и др. под.) и вероятно има иранска етимология. **В заключение теонимът Свантевит може да се преведе като свети Вит или „Светлият Победител“ – „свещеният витяз“.**